

LITERATURA POLSKA PO LITEWSKU A LITERATURA LITEWSKA PO POLSKU (1991-2006)

Teresa Dalecka

ABSTRACT

The article is devoted to the new literary research results on the Polish literature in Lithuanian and the Lithuanian literature in Polish languages during last 15 years. Both the concept of Polish literature in Lithuania and of Lithuanian literature in Poland is a complex phenomenon. Although presently the interest in literatures of both countries does not contain any trace of obligation, its nature is specific. In consideration of the approach toward Lithuanian literature in Poland, one may expect that assuming he knows nothing about Lithuania; the Polish reader will treat the literature as source of information. The presence of the Lithuanian theater in the world's stages somehow clears the way for the literature. It would be desirable that the presence of Polish literature translations in Lithuania and of the Lithuanian literature in Poland will gain dynamics because of close neighborhood and common past.

KEY WORDS: Polish literature in Lithuanian, Lithuanian literature in Polish, Lithuania and Poland in 1991-2006, Polish and Lithuanian reader, translations to Polish, translations to Lithuanian.

ANOTACIJA

Straipsnyje pateikiami nauji lyginamųjų literatūrologinių tyrimų duomenys apie lenkų literatūrą lietuvių kalba ir lietuvių literatūrą lenkų kalba, išleistą per paskutinius penkiolika metų. Lenkų literatūros leidiniai Lietuvoje ir lietuvių literatūros publikacijos Lenkijoje – kompleksinis mokslinių tyrimų fenomenas. Abiejų tautų ir šalių skaitytojai yra susidomėję kaimyninės šalies šiuolaikinės literatūros raida bei jos specifine problematika. Aptariant lietuvių literatūros vertimų leidybą Lenkijoje, galima įtarti, kad šių laikų lenkų skaitytojas turi vis mažiau informacijos (bei išankstinės nuostatos) apie Lietuvos literatūros aktualijas. Taigi ši literatūra jam suteikia pirminę informaciją apie Lietuvą. Šią informaciją Lenkijoje ir kitose pasaulio šalyse dabar gerokai plačiau skleidžia ne Lietuvos spauda, o teatras. Reikia turėti vilties, kad lenkų ir lietuvių skaitytojų pažintis su naujaisiais vieni kitų literatūros kūriniais įgaus reikiamą pagreitį. Tai lemia bendra abiejų tautų kultūrinė ir istorinė praeitis.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: lenkų literatūra lietuvių kalba, lietuvių literatūra lenkų kalba, Lenkija ir Lietuva 1991–2006 m., lenkų ir lietuvių skaitytojai, vertimai į lenkų kalbą, vertimai į lietuvių kalbą.

*Dr. Teresa Dalecka, Vilnius University
Faculty of Philology, Department of Polish Philology
Universiteto str. 5, LT-01513 Vilnius, Lithuania
E-mail: teresa.dalecka@flf.vu.lt*

Czy można porównać znajomość literatury polskiej na Litwie z wiedzą na temat literatury litewskiej w Polsce? Jednoznaczna odpowiedź na to pytanie, wydaje się, nie jest możliwa.

Recepcja obu literatur po różnych stronach granicy jest zjawiskiem złożonym, wymagającym zastanowienia się nad funkcjonowaniem przekładów w społeczeństwach, co w dużym stopniu pozostaje poza nawiasem. Należy ją rozpatrywać co najmniej na dwóch płaszczyznach. Z jednej strony obejmuje ona uwzględnienie książek przełożonych na język litewski i polski. Z drugiej ważną kwestią jest obecność polskich czy litewskich autorów na łamach pism literackich i kulturalnych w obu krajach.

Kolejne pytanie: czy literatura polska na Litwie oraz literatura litewska w Polsce są znane i lubiane? Możliwa jest zarówno negatywna, jak też pozytywna odpowiedź na nie. Negatywna oznaczałaby pozostałości po czasach sowieckich, pozytywna kazałaby zasługę przypisać przede wszystkim tłumaczom i wydawcom.

Jednakże zestawienie tytułów przełożonych książek każe stwierdzić, że mimo wszystko wydawcy mają trudności w samodzielnym decydowaniu o tym, co naprawdę warto zaproponować czytelnikom. Ponadto mechanizmy wyborów czytelniczych są trudno rozpoznawalne.

Celem wydawców w obu krajach nie jest ukazywanie reprezentatywnego obrazu literatury polskiej czy litewskiej. Przekładane książki są raczej przykładem wykorzystania możliwości wyboru, niesystematycznego i indywidualnego, czasami nawet przypadkowego. Takie traktowanie literatury obcej jest zrozumiałe. Inną kwestią jest, czy da się wyrobić pojęcie o literaturze polskiej czy litewskiej na podstawie kilku dość przypadkowych książek?

Należy stwierdzić, że w obecnej sytuacji gospodarczej wybór utworów do przekładu podyktowany jest przede wszystkim zasadami rynkowymi – książki są przekładane ze względu na prestiż otrzymywanych nagród, preferencje krytyki. Jest to nieuniknione źródło informacji zarówno dla wydawców litewskich, jak też polskich. Czy ucierpi jednak na tym czytelnik, którego należy określić jako bardziej wymagającego?

Z obserwacji wynika, że do przekładu nie jest zalecane przede wszystkim to, co w kraju uważa się za kanon literatury, gdyż w konfrontacji z czytelnikiem zagranicznym załamuje się wyobrażenie o narodowym kanonie. Zaczynają się bardziej liczyć wartości uniwersalne, nie zaś narodowe. To, co narodowe zaczyna mieć wartość dopiero wtedy, gdy jest jednocześnie uniwersalne (Wilczek 2006:23). Każdy przełożony utwór zaczyna ponadto żyć własnym życiem i oddziaływać w świecie o innych ramach referencyjnych niż te, w których obrębie powstał (Packalen 2006:37).

Jeżeli chodzi o recepcję literatury polskiej na Litwie, można zaryzykować ogólne stwierdzenie, że interesuje ona litewskiego czytelnika o tyle, o ile porusza bliskie mu problemy. Staje się zwierciadłem, w którym przegląda się Litwa, naród litewski. Czasami ten swoisty dialog zabarwiony jest nutą polemiczną. W literaturze polskiej szuka się punktów styczności z własną kulturą, własnymi problemami. Poszukuje się w niej, podobnie jak w innych literaturach, brakujących we własnej kulturze ogniw. Przełożony tekst przestaje wtedy reprezentować własną kulturę i wchodzi w dialog z literaturą rodzimą, proponując jej nowe wzorce, nowe języki, nowe kryteria (Jarniewicz 2002:35). Stąd zrozumiałe stają się przybliżenie litewskiemu czytelnikowi, dla którego na litewski *Chłopów* Reymonta, *Nocy i dni* Dąbrowskiej, *Kamienia na kamieniu* Myśliwskiego. Stosunek do literatury polskiej na Litwie jest zatem świadomie wybiórczy.

Ciekawe zjawisko obserwuje się we współczesnej recepcji literatury polskiej na Litwie, które jest określane jako poszukiwanie wartości narodowych, a dotyczy pisarzy polskich pochodzących z Litwy. W ich tekstach poszukuje się elementów własnej tożsamości narodowej. Teksty polskie tematycznie związane z Litwą traktowane są jako elementy szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego. Stąd kolejne wydania utworów takich autorów, jak Adam Mickiewicz czy Czesław Miłosz. Ten ostatni według współczesnego poety litewskiego z jego postrzeganiem Litwy jest gdzieś pośrodku między Mickiewiczem a współczesnymi Litwinami (7 meno dienos... 1997). „Kod polskości” w wyborze tekstów do przekładu raczej nie jest istotnym elementem zarówno dla litewskiego wydawcy, jak też czytelnika, dlatego dotychczas nie ukazały się po litewsku dzieła takich pisarzy, jak Józef Mackiewicz, Sergiusz Piasecki, prawie nieobecny jest w świadomości czytelników litewskich Tadeusz Konwicki, który przecież znaczną część swojej twórczości poświęcił Litwie.

Z drugiej strony, jak wytłumaczyć zwiększone zainteresowanie w ciągu ostatnich kilkunastu lat Witoldem Gombrowiczem i Stanisławem Lemem czy opóźniony o wiele dziesięcioleci przekład na język litewski *Sklepów cynamonowych* Brunona Schulza? Czy odpowiedź należy sprowadzić do

stwierdzenia, że autorzy ci należą do światowego kanonu literatury pięknej. Prawdopodobnie. Ta niejednoznaczna odpowiedź skłania też jedynie do zarysowania pewnych dość wyraźnych tendencji dotyczących recepcji literatury polskiej na Litwie. Źródłem informacji dla wydawców litewskich są ostatnio, jak wydaje się, międzynarodowe targi książki, przede wszystkim organizowane we Frankfurcie. Charakterystyczne jest, że w języku litewskim pojawiły się dzieła polskich autorów, które wcześniej zaczęły funkcjonować w niemieckojęzycznym kręgu kulturowym. Podobnie jest z literaturą litewską, przekładaną na język polski.

Poza wspomnianymi tekstami dotyczącymi tematyki litewskiej, duże zainteresowanie wywołują niektóre najnowsze zjawiska w literaturze polskiej. Przekład na język litewski takich powieści jak *Inne rozkosze* i *Pod Mocnym aniołem* Jerzego Pilcha, *Prawiek i inne czasy* Olgi Tokarczuk, *Madame* Andrzeja Libery czy *Gnój* Wojciecha Kuczoka podyktowany był względami komercyjnymi. Należy przy tym zaznaczyć, że większość z nich ukazała się w wileńskim wydawnictwie „Strofa”, które zaczyna specjalizować się w prezentacji najnowszych i najciekawszych osiągnięć literatury polskiej. Możliwe, iż dzięki temu również inne wydawnictwa zwrócą większą uwagę na polską literaturę.

Co się zmieniło w recepcji literatury polskiej na Litwie w porównaniu z okresem 1945 – 1990? Przede wszystkim zaszły duże zmiany ilościowe, na niekorzyść czasów współczesnych. W minionym okresie wydawano znacznie więcej książek. Ukazało się kilka antologii noweli polskiej. Prezentowano więcej najwybitniejszych nazwisk polskich pisarzy. Teraz wydaje się tę funkcję przejęło częściowo kilka pism literackich i kulturalnych. Za prezentacją na ich łamach fragmentów powieści czy opowiadań nie idzie jednak zazwyczaj przekład całych utworów. Nie stanowią one zatem zapowiedzi czegoś większego, tylko są czymś zamiast...

Przechodząc do próby zanalizowania recepcji literatury litewskiej w Polsce należy zadać kolejne pytanie, które by mogło brzmieć następująco: czy zainteresowanie literaturą litewską w Polsce to przede wszystkim chęć poznania przynajmniej w stopniu minimalnym krainy Mickiewicza i Miłosza, autorów, którym udało się zawładnąć świadomością czytelniczą. Bo przecież jak pisał Mickiewicz „O Litwie dalibógże wiem mniej niż o Chinach”. Miłosz zaś niejako zachęcał do poznania kraju swojego dzieciństwa, stwierdzając: „Dobrze jest urodzić się w małym kraju, gdzie przyroda jest ludzka, na miarę człowieka, gdzie w ciągu stuleci współżyły ze sobą różne języki i różne religie. Mam na myśli Litwę, ziemię mitów i poezji...”.

Jak twierdzi Tomas Vencova, sztuka jest zawsze po stronie mniejszości. Ta myśl zaś często jest rozumiana jako twierdzenie, że sztuka, przede wszystkim literatura, powinna rejestrować i chronić swoiste doświadczenie i wartości nielicznych narodów (Venclova 2001:94). Można dodać: poznawać.

Czytelnik polski odbierając Litwę przez pryzmat obrazu stworzonego przez twórców polskich literaturę litewską może traktować jako jedno ze źródeł informacji. Ponadto obecność na światowych scenach litewskiego teatru, muzyki, toruje niejako drogę literaturze, stwarzając przesłanki do lepszego poznania również tej części dorobku kulturowego Litwy. Kolejne pytanie, które się nasuwa: czy status literatury litewskiej związany jest ze statusem języka litewskiego, znanego zaledwie garstce entuzjastów? Czy zatem podejście do literatury litewskiej nie jest podejściem jak do czegoś pochodzącego z egzotycznego obszaru językowego? Możliwe. A może jest to przejaw działania stereotypu w świadomości historycznej Polaka, gdyż dawna Litwa dla Polaka jest egzotyczna i romantyczna (Venclova 2001a:203).

W literaturze polskiej nie istnieją ponadto na szerszą skalę zjawiska, które wiążą się z przeszłością wielokulturową, wieloetniczną. Wydaje się, że zainteresowanie literaturą litewską jest też naznaczone pewnym znakiem – Wilno było i pozostaje miastem-mitem, które budzi zainteresowanie. To, co nazywa się wileńską kulturą, jest zadziwiającym amalgamatem, tworzyli je Litwini, Polacy i Żydzi, a ponadto jeszcze Niemcy i Rosjanie, Włosi i Białorusini, Francuzi i Tatarzy (Venclova 2001:89). Wilno interesuje zatem jako miasto-palimpsest. Dlatego też zrozumiały staje się przekład na język polski np. powieści *Tula* Jurgisa Kunčinasa, w której akcja dzieje się na tle wielokulturowego Wilna. Utwór *Opowieści z chmury* Mariusa Ivaškevičiausa poświęcony jest rozważaniom na temat przeszłości historycznej Litwy. Jego przekład na język polski to niejako propozycja dla polskiego czytelnika, zachęcająca do zapoznania się z kulturą najbliższego sąsiada. Przekład z jednego języka na inny to nie tylko sztuka słowa, ale też sztuka transformacji jednego kodu kulturowego w inny. W przekładanych książkach litewskich „kod litewskości” ukryty jest pod postacią ogromnej ilości mityczno-kulturowo-historycznych aluzji, symboli, znaków, metafor. Dlatego np. w odbiorze książki Ivaškevičiausa zadziałała bariera kulturowa, gdyż okazało się, że w przypadku dwóch bliskich przecie kulturowo narodów, mimo różnicy języka, nadal pozostaje ogromny obszar niewiedzy o sobie nawzajem.

Niektóre utwory entuzjastycznie przyjęte w kraju mogą nie dotrzeć do innej oprócz rodzimej zbiorowej świadomości. Nie dyskredytuje to podobnych tekstów, zawęży jednak znacznie krąg ich odbiorców. Nie poślednią rolę odgrywa też dystans języka wobec języka (Krzysztofiak 1999:71).

Mimo to, wydaje się, Polska ostatnio próbuje odrabiać zaległości w zakresie poznawania litewskiej kultury i literatury. Istniejącą lukę starają się wypełnić autorzy różnych antologii oraz pozycji zbiorowych poświęconych literaturze litewskiej. Jest to próba zaprezentowania w sposób zazwyczaj syntetyzujący najnowszych osiągnięć literackich najwybitniejszych autorów. W ciągu kilku ostatnich lat kolejno ukazały się antologia *Sen Mendoga*, prezentująca szerokie grono poetów i pisarzy, litewskie numery takich pism jak białostockie „Kartki”, łódzki „Tygiel kultury”, krakowska „Dekada literacka”, także „Literatura na świecie”. Znowuz jednak należy podkreślić, że często zostały one opracowane przez osoby mieszkające obecnie lub kiedyś zamieszkałe na Litwie. Są to zazwyczaj autorskie wizje pewnych wycinków literatury litewskiej, mimo iż oparte na rzetelnej znajomości przedmiotu oraz przede wszystkim na chęci zaprezentowania polskiemu czytelnikowi literatury najwyższej próby.

Podobnie wydane ostatnio przekłady książek litewskich, takich jak wspomniana *Tula* Kunčinasa czy *Gwiazdy epoki lodowcowej* oraz *Imię w ciemności* Renaty Šerelytė są dziełem jednej osoby, urodzonej na Litwie.

Można to wytłumaczyć troską wydawnictw o jakość, ale też może świadczyć o tym, że mimo wszystko literatura litewska w Polsce po prostu nie jest znana.

Czy należy więc to opisywane zjawisko określić jako prawie prywatną inicjatywę tłumaczy oraz ambicje kilku redakcji i wydawnictw, nastawionych na prezentację najciekawszych zjawisk w literaturze narodów sąsiednich? Po raz kolejny jednoznaczna odpowiedź nie jest możliwa.

Charakter recepcji literatury za granicą w dużej mierze zależy od znawców tej literatury, odbiorców wewnętrznych kulturowo (Hajduk-Gawron 2006:32-33). Dużą rolę do spełnienia mają zatem Instytuty kultury, działające przy Ambasadach w różnych krajach, jak też wydawnictwa. W Polsce za takie wydawnictwa, których ambicją jest prezentowanie najwartościowszych osiągnięć literatur krajów ościennych należy uznać „Pogranicze” w Sejnach oraz „Czarne” w Wołowcu. Popularyzacją literatury litewskiej w języku polskim ostatnio zaczęły też zajmować się środowiska

lituanistów, wykształconych na kilku uczelniach w Polsce. Prawdopodobnie to one przejmą w przyszłości dotychczasowe sporadyczne inicjatywy. Stworzy to możliwość rozszerzenia zakresu działalności w dziedzinie popularyzacji literatury litewskiej po polsku.

Chciałoby się spodziewać, że obecność tłumaczeń literatury polskiej na Litwie oraz literatury litewskiej w Polsce ze względu na bliskie sąsiedztwo oraz wspólną przeszłość historyczną, ulegnie w przyszłości zdynamizowaniu.

References

- HAJDUK-GAWRON, W. Lektura obowiązkowa i co ponadto? O obecności i nieobecności literatury polskiej poza krajem. In *Literatura polska w świecie. Zagadnienia recepcji i odbioru*, Romuald CUDAK (red.). Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2006, s. 32-33.
- JARNIEWICZ Jerzy. Tłumacz jako twórca kanonu. In *Przekład, język, kultura*. Red. R. Lewicki. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002, s. 35.
- KRZYSZTOFIAK, Maria. *Przekład literacki a translatoologia*, Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999.
- PACKALÉN, Małgorzata Anna. Polskość, europejskość czy uniwersalizm? Literatura polska w kontekście szwedzkich kodów kulturowych. In *Literatura polska w świecie. Zagadnienia recepcji i odbioru*, Romuald CUDAK (red.). Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2006, s. 37-45.
- VENCLOVA, Tomas. *Odmiary pamięci*. In Tomas VENCLOVA. *Eseje. Publicystyka*. Sejny: Pogranicze, 2001.
- VENCLOVA, Tomas. *Litwo, ojczyzna nasza*. In *Eseje. Publicystyka*. Sejny: Pogranicze, 2001(a), s. 203.
- WILCZEK, Piotr. Czy istnieje kanon literatury polskiej. In *Literatura polska w świecie: zagadnienia recepcji i odbioru*. Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2006, s. 23.
- 7 meno dienos, 1997, no. 4 (24.01).

POLISH LITERATURE IN LITHUANIAN AND THE LITHUANIAN LITERATURE IN POLISH LANGUAGES (1991-2006)

Teresa Dalecka

Vilnius University, Lithuania

Summary

Can the knowledge of Polish literature in Lithuania be compared to the knowledge of Lithuanian literature in Poland? Unambiguous answer to this question seems impossible. However, this question requires a reflection about the function of translations in the societies.

Both the concept of Polish literature in Lithuania and of Lithuanian literature in Poland is a complex phenomenon. Although presently the interest in literatures of both countries does not contain any trace of obligation, its nature is specific.

Are the Polish literature in Lithuania and Lithuanian literature in Poland well known and appreciated? Both negative and positive answers are possible. Negative would mean relics from the soviet times, positive would assign all the credits primarily to the translators and publishers.

The objectives of the publishers in both countries do not involve presentation of the representative picture of the Polish or Lithuanian literature. It is an opportunity to make a choice, non-systematic and individual. Such approach is easy to understand. In view of the present economic situation one should say that it is a choice based on the market principles – the books are translated because of the prestige of awards received and preferences of the critics.

One may make a general conclusion that the Polish literature is interesting for the Lithuanian reader to the extent it touches problems that are close to him or her. Polish literature is searched for common points with the reader's own culture and problems. Similarly to other literatures one seeks

links that are missing from his own literature. Therefore, the approach toward Polish literature is consciously selective.

In consideration of the approach toward Lithuanian literature in Poland, one may expect that assuming he knows nothing about Lithuania; the Polish reader will treat the literature as source of information. The presence of the Lithuanian theater in the world's stages somehow clears the way for the literature.

It would be desirable that the presence of Polish literature translations in Lithuania and of the Lithuanian literature in Poland will gain dynamics because of close neighborhood and common past.

Gauta 2006 m. lapkričio mėn.